
Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?

Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa¹

GALİP L. YALMAN

24 Ocak 1980 istikrar programının uygulamaya konulmasıyla başlayan sürecin çarpıcı özelliklerinden biri de, Türkiye tarihinin belirli bir bakış açısından okunması tenielinde, devlet-toplum ilişkilerine ilişkin, *muhaliif ama hegemonik* olarak nitelenebilecek bir söylemin gündemi belirlemeye başlamasıdır. Söylemin, Kemal Derviş’in ekonomiden sorumlu devlet bakanı olması ile en yetkili ağızdan aldığı biçim, siyasetin ekonomiden ayrıştırılmasının, Türkiye’nin sorunlarının çözülmesi için olmazsa olmaz bir gereklilik olduğunun vurgulanmasıdır.

Söylemin *muhaliif* olması ya da öyle bir iddia ile ortaya çıkması, Osmanlı’dan bu yana değişmediği varsayılan, toplumdan kopuk, toplumun taleplerine duyarsız ve ona hükmeden, gücü kendinden menkul bir devlet imgesine karşı tavır almasından; *hegemonik* olması ise, gerek bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından, gerekse de piyasa ve sivil toplumu

¹ Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki özverili katkılarından ötürü Zeynep Nazikioğlu’na müteşekkirim.

bireysel özgürlüklerin gerçekleştirildiği, devletten bağımsız olarak var olan alanlar sunduğu ölçüde, kamuoyunun oluşumunu belirleyen bir nitelik kazanmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'dan bu yana, toplumsal düzenin kurucu unsuru olarak nitelenen bu devlet, günümüzde, merkezizetçi bir ulus-devlet anlayışının, küreselleşen dünyada geçerliğinin kalmadığı savı ileri sürülerek, değişim taleplerine duyarsız kalmakla eleştirilmekte, ülkedeki siyasi sistem, ekonomik altyapıdaki değişime ayak uydurmaya direnmekle suçlanmaktadır. Bir bakıma, günümüzde yaşanan derin ekonomik ve toplumsal bunalımın sorumlusu olarak itham edilen de yine devlet olmaktadır. Söz konusu devletin adeta ontolojik bir varlık olarak betimlenmesiyle, toplumsal sınıfların tarihsel gelişme sürecine olan katkıları göz ardı edilmektedir. Hem siyasal bağlamda etkinliği, hem de yönetsel bağlamda açıklayıcılığı olmadığı gerekçesiyle sözü bile edilmeye değer bulunmayan toplumsal sınıflar devre dışı bırakılınca, devlet de bunalımlardan sorumlu tutulunca, arzu edilen türden değişimleri gerçekleştirecek dinamikleri devlet/toplum ilişkisi temelinde kavramak olanaksızlaşmaktadır. Böyle olunca da bunalımdan çıkış kaçınılmaz olarak, 'evrensel aklın' gereği olarak sunulan neoliberal piyasa anlayışının dayattığı 'yapısal reformlar'ın uygulanmasına bağlanmaktadır. Bu dayatmalara karşı çıkmaya yönelik girişimler ise, toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını istememe suçlaması ile etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu söylemin temel önermeleri, tartışılmaz doğrular olarak kabul edildiği sürece, bu söylemin belirlediği çerçevenin dışına çıkarak, Türkiye'nin sorunlarının tartışılması olanaksızlaşmakta; diğer bir deyişle, söylemin doğruları, hem toplumsal gerçekliklerin bir ifadesi, hem de gerçekliğin olar. ası gereken biçimlerinin bir ifadesi haline gelmektedir. Hal böyle olunca, yalnız siyasal ve ekonomik karar alma süreçlerinde rol oynayanların değil, sokaktaki (ya da TV başındaki) vatandaşın da gözünde, liberal bir ekonomik düzende, devlet ve piyasa birbirlerinden bağımsız, birincisi ikincisinin hizmetinde olan olgular olarak anılm kazanmaktadırlar. Buna karşılık, Türkiye'de siyaset-ekonomi ilişkisi, devletin geleneksel özelliklerinin devam etmesi sonucu, ekonominin kendi kurallarına göre değil, devletin gereksinimlerine göre işlemeye zorlanan bir olgunun soyut ifadesi olarak algılanmaktadır.

Bu muhalif ama hegemonik söylem, kuşkusuz, ülkedeki siyasi kadroların toplum nezdindeki itibarlarını ve inandırıclıklarını yitirmelerine bağlı olarak, etkinliğini artırmakta ve giderek artan sayıda insanın, toplumsal gerçeklikleri bu söylemin kavram ve değerlendirmeleri ile algılaması yaygınlaşmaktadır. Küreselleşmenin demokrasi mücadelesine de yeni boyutlar getirdiği, özellikle devletin topluma belli hedefleri empoze ettiği bir siyasal yaşam biçimini sona erdirdiği iddiaları da sıkça tekrarlanmaktadır. Ne var ki, salt ülkemizde değil, 'sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yoluyla dünya ekonomisiyle

bütünleşme' macerasının yol açtığı ekonomik ve toplumsal yıkımın yaşanmakta olduğu birçok ülkede -en son örneği Arjantin- neoliberal söylemin etkinliğinin kırılması açısından elverişli bir ortamın oluşmaya başladığını düşünmek mümkün. Vurgulanması gereken bir noktada, bu söylemin etkinliğinin kırılmasının, siyasetin yeniden itibar kazanması açısından ve toplumsal kesimlerinin kendi geleceklerini kendilerinin kurabileceklerine olan inançlarının yenilenmesi açısından kazandığı önemdir.

Genelde ve Türkiye özelinde, kapitalist toplumlarda siyaset/ekonomi ilişkisinin, bu muhalif ama hegemonik söylemin temel aldığı liberal-bireyci ve devletçi-kurumsalcı bakış açılarının sınırları içinde kalınarak çözümlenmesinin yetersizlikleri göz önüne alındığında, toplumsal sınıfların tarihsel gelişme süreçlerindeki konumlarının değerlendirilmesinin, indirgemeci olarak eleştirilen bir yaklaşımın devlet ve toplumsal sınıfları, birbirinden bağımsız olarak var olan olgular olarak görme yanlısını da tekrarlamadan yapılmasına gereksinim olduğu açıktır.² Bu kısa çalışmada, Cumhuriyet tarihini, alışlagelmiş dönemleme girişimlerinden farklı olarak okumanın gerekli olduğu ileri sürülerek, kuruluşundan bugüne kadarki süreçte, ekonomik gelişme stratejilerinin, sadece dünya ekonomisiyle farklı uyum stratejileri olarak değil, aynı zamanda, toplumsal bütünlüğü yeniden kurma tasarımları anlamında hegemonya projeleri olarak da kavranmaları gerektiği vurgulanmaya çalışılacaktır.³

Tarihsel bir varlık olarak Osmanlı-Türk Devleti'nin özgüllüğünü öne süren ve genel olarak 'devlet geleneği' okulu olarak tanımlanabilecek bakış açısından, 1930 dünya bunalımının ertesinde gündeme gelen, devletçilik (etatizm), devletin ulusun hayatına, refah getirmek amacıyla, katılımı olarak anlaşıldığı ölçüde, kendi "özel hedefleri" olan devlet geleneğinin devamının bir kanıtı olarak görülmektedir (bkz. Birtek, 1985; Heper, 1985:67). Doğu toplumlarına özgü despotik iktidar söylemiyle birleştirildiği ölçüde, devletçilik, devlet erkini elinde bulunduranların statüsünü ve çıkarlarını korumaya yönelik bir politikanın konjonktürel bir ifadesi olmakta, böyle olunca da ekonomik kalkınma bir amaç değil, devletin toplum ve/veya birey üzerindeki tahakkümünü sürdürmesi için bir araç haline gelmektedir (bkz. İnşel 1990:42, 47-48; Keyder, 1979:14; 1987:108-109; Wittfogel 1957:133, 136). Devletin bu tahakkümü bireylerin özgür davranışlarını engellediği ölçüde, iş dünyasında güvensizliğe neden olduğu, yatırımları durdurma,

² Bu bağlamda, alternatif bir yaklaşım için bkz.Ebru Deniz Ozan, "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları", *Praksis* 3, s.10-25.

³ Belirtilen bakış açılarının kuramsal temellerinin eleştirel bir değerlendirmesi ve Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde izlenen gelişme stratejilerinin ve dünya ekonomisi ile bütünleşme biçimlerinin farklı bir perspektiften kapsamlı bir incelemesi için bkz. G.Yalman, *Türkiye'de Devlet ve Sermaye : Kuramsal ve Tarihsel Bir Analiz*, İletişim Yayınları tarafından 2002 yılı içinde yayınlanacak.

sermayeyi likit tutma, yalnızca kısa dönemli girişimlere ilgi gösterme gibi eğilimleri güçlendirdiği için de, ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, güven eksikliğinin ya da belirsizliğin kaynağı piyasa mekanizması değil ceberrut bir devlet geleneğinin olarak tanıdığı keyfi uygulamaları sürdüren siyasal iktidarlar olmaktadır.

Öte yandan, etatizm, bunalım koşullarında ulusal ekonominin kurulmasını öngören bir gelişme stratejisi olarak kavrandığında, devletin kendisini ulvi bir varlık olarak korumak arzusunu yansıttığını ileri sürmek zorlaşacaktır. Konuya bu açıdan yaklaşıncı, ulusal ekonominin kurulması, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın bir aracı olmakta, bu ise uygulamaları belirleyen devlet anlayışının kökenleri Aydınlanma geleneğine uzanan pozitivist bir yaklaşımı yansıttığı ortaya çıkmaktadır (bkz.Keyder 1987, 54; Timur 1968, 96). Ancak, etatizmi bu bağlamda bir kalkınma stratejisi olarak görmenin yanı sıra, toplumu oluşturan bireylerin, kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gerekli görülen bir bilinç düzeyine ulaşmalarına bağlı olduğu görüşünün de varlığı dikkate alınca daha farklı bir boyutta değerlendirmenin kaçınılmaz olduğu belirginleşmektedir. Devletçi iktisat politikalarının ilk uygulandığı yıllarda önemli sorumluluklar yüklenmiş, Mustafa Şeref beyin devletçiliği tanımlama biçimi bu açıdan ilginç ipuçları sergilemektedir : "Memleket dahilindeki iktisadi menfaatler kendi kendine ve alabildiğine anarşik bir surette faaliyet ve harekette bulunmayacaklardır. ... Her fert, ferdi teşebbüste şuurla hareket edecek ve iktisadi faaliyette diğer ferdi menfaatleri kendisi tamamlayacak ve yine kendisi bir müteazzır küllün cüz'ü (organik bir bütünün bir unsuru) olduğunu kavrayacaktır. Hükümet devletçilik dendiği zaman bunu anlar ve bu gayeyi temin için müdahaleyi esas tutmuştur."⁴

Antonio Gramsci'nin siyaset kuramına kazandırdığı bakış açısından değerlendirilecek olursa, bu, devletçilik diye tanımlanan, devlet-güdümlü ekonomik kalkınma stratejisinin, aynı zamanda, yeni tarihsel blokun oluşumunda işlevsel olacak bir hegemonya projesi olarak tasarlandığı gerçeğini gözler önüne serer. Çünkü müteşebbislerin, Gramsci'nin kavramlarıyla ifade edecek olursak, '*ekonomik korporatif uğraklarını*' aşmaya ve organik bir bütünün parçası olduklarının bilinciyle davranmayaçağırmaları, söz konusu 'devlet elitleri'nin konuya yaklaşımlarını hiç kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır (bkz.Gramsci 1971:181).

Ancak, devlet-toplum ilişkilerine sıfır-toplamlı yaklaşımları nedeniyle, ne liberal-bireyci ne de devletçi-kurumsalcı perspektiflerin bunu bir hegemonya sorunsalı çerçevesinde kavramaları beklenemez. Çünkü, ekonomik olarak egemen sınıf ve siyasal erki elinde bulunduranlar arasındaki çekişmeyi,

⁴ İktisat Vekili Mustafa Şeref'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşması, 2.10.1930 (Kuruç, 1987:97).

toplumsal değişimin temel dinamiği olarak görmelerinin yanı sıra, toplumsal kesimlerin dar ekonomik çıkarlarının ötesinde amaçlar için mücadele edebileceklerini tahayyül etmeleri kolay değildir. Weberyen meşruiyet sorunsalının ötesine geçilemediğinden, böyle bir tarihsel blok kurma girişimi, söz konusu toplumdaki girişimcilerin, toplumsal meşruiyetine ve /veya toplumsal statüsüne tehdit olarak algılanacaktır. Bu nedenle, Gramsci'nin siyasal bilinç olarak adlandırdığı olgu, çıkarların bireysel olarak savunulmasının meşruiyeti pahasına devleti temsil iddiasındaki 'siyasal elitlerin' değerlerini paylaşmak olarak yorumlanacaktır (bkz. Buğra 1994, 97; Gramsci 1971, 181).

Dahası, böyle bir değerler paylaşımı, totaliter bir devletle özdeşleştirildiği ölçüde eleştirilecektir (bkz. Golding 1992:80). Halbuki, toplumsal kesimlerin böyle bir siyasal bilince ulaşması ile, Gramsci'nin deyişiyle, bütüncül (integral) bir devletin oluşması, devletin toplumu boyunduruğu altına alması anlamına gelmeyecektir. Çünkü, Gramsci için söz konusu olan devletin aşılması ya da sivil toplumun içerilmesi değildir. Öte yandan, 'devlet kavramının genişlemesi', yani bütüncül devlet, devletin sivil toplumun çelişkilerini aşabileceği anlamına da gelmez. (bkz. Buci-Gluksmann 1980:67, 70) Diğer bir deyişle, bütüncül devlet, Marx'ın deyişiyle, 'mutlak evrenselin', siyasi devletin, toplum tarafından belirlenmek yerine toplumu belirlemesi demek değildir (Marx 1843:90).

Genel olarak, organik toplum yaratma özelemlerinin bir hegemonya projesi olarak kavranmasının en önemli getirilerinden biri de, Türkiye'de günümüze değin geçerli olduğu iddia edilen 'devlet geleneği' savının temel zayıflıklarını gözler önüne sermesidir. Devlet geleneği yaklaşımı, bu yaklaşımı benimsyenlerin hepsi için geçerli olmasa da, toplumun kurumlarını temel bir özün dışavurumlarıymış gibi gören tikelci (partikülarist) argümanlara bir örnek teşkil etmektedir (bkz. Turner 1978:81). Gramsci'nin de altını çizdiği gibi, bir tarihsel bloğun ve/veya bütüncül bir devletin ortaya çıkmasının, söz konusu toplumsal formasyona 'anlamalı bir bütünlük' atfedilmesini gerektirmediğini hatırlamakta yarar var. (bkz. Buci-Glucksmann 1980, s.49; Golding 1992, s.77).

Bu bağlamda vurgulanması gereken bir noktada, bir tarihsel bloğun ve/veya bütüncül bir devletin doğrusal bir evrim sürecinin sonunda ulaşılabilecek bir aşama olarak algılanmaması gereğidir. Diğer bir deyişle, bütüncül devlet, toplumların temel bir sınıfın hegemonyasının kurulması yoluyla ulaşılabilecek bir 'aşama' olarak kavranmamaktadır. Bu nedenle, tarihsel blok sorunsalını gelişmiş kapitalist ülkelerle sınırlamak ve (sınıfsal) hegemonyanın kurulmasını demokratik bir kapitalist devlet biçimi ve/veya belirli ekonomi politikaları ile özdeşleştirmeye gerek olmadığına göre, etatizmi, yukarıda tanımlandığı biçimde, Gramsci'nin deyişiyle, 'fili olarak iktidarda olan bir

tarihsel blok'u gerçekleştirmeyi tasarlayan bir hegemonya projesi olarak nitelemek için bir neden yoktur.

Diğer taraftan, 1930'larda toplumu böyle bir hegemonya projesi çerçevesinde yönlendirmek isteyenlerin temel çelişkisi, yaratmak istedikleri ve sınıf çatışmasının olmayacağı 'organik bir toplum' özlemiyle ifade ettikleri toplumun gelişiminin, gelişmiş bir kapitalist toplum olmayı başardığı ölçüde bir sınıf oluşum sürecini de içereceğini görmezlikten gelmeleridir. Öte yandan, sınıf-temelli siyasete son vermek bu projenin belirleyici özelliği olsa da, bunu, aynı dönemde, birçok Latin Amerika ülkesinde görülen ve aynı amacı güden korporatist devletle özdeşleştirmek yanlış olacaktır. Dönemin etkin isimleri arasında korporatist bir temsil biçimini savunanlar olsa da (bkz. Başar 1945:53; Bianchi 1984:355; Tekeli ve İlkin 1977:206),⁵ böyle bir temsil biçiminin Türkiye gerçeklerine uygun düşmeyeceği görüşü hakimdir. Özellikle, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, korporatist devlete sınıf mücadelesini azaltmaktan çok kısırtacağı gerekçesiyle, karşı çıkıyordu (Bkz. Kuruç 1993a:283, 289). Nitekim, 1930'lardaki yasal çerçeve de, işçi sınıfı için her türlü örgütlenme biçimini yasa dışı bırakmıştı. (bkz. Karpat 1959:68) Ancak, korporatist devletin olmayışı; devletin, özellikle iş dünyasının taleplerine duyarsız olduğu yönündeki devletçi-kurumsalcı iddianın doğruluğunu göstermez (bkz. Buğra, 1994). Çünkü Bilsay Kuruç'un *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası* yapıtında da örnekleriyle ortaya konulduğu gibi; etatist politikaların gelişim süreci, ekonominin kurumsal çerçevesinin kurulması ve kaynak dağıtımı ile ilgili temel kararlarda burjuvazinin giderek artan rolüne tanıklık etmiştir.⁶

Genel olarak, 14 Mayıs 1950 genel seçimleri, tek-parti yönetimine son vermesi itibarıyla, Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak görülür. Bu bağlamda yapılagelen değerlendirmelerin ortak noktalarından biri de tek parti döneminin tahakküme dayalı ve rızadan yoksun bir rejim olarak nitelenmesidir. Bunun örneklerini, gerek Demokrat Parti'nin cumhuriyetin ilk otuz yılına ilişkin eleştirilerinde gerekse döneme ilişkin daha yakın geçmişte yapılan akademik çalışmalarda bulmak mümkündür. İlginç bir şekilde, Demokrat Parti önderlerinin söylemi de günümüzdeki liberal-bireyci ve/veya devletçi-kurumsalcı söylemlerde olduğu gibi cumhuriyet devletini ağırlıklı olarak kırsal olan topluma nüfuz edemediği için, politikalarını baskı yoluyla yürürlüğe koymakla suçlayacaktır (bkz. Avcıoğlu, 1969:512-513). Benzer bir biçimde, Türkiye tarihi devletçi-kurumsalcı bir yaklaşımdan

⁵ Örneğin, Emile Durkheim'in önde gelen takipçilerinden Ziya Gökalp, 1920'lerin başında, Durkheim'in kapitalist toplumların geleceği hakkındaki spekülasyonları *doğrultusunda*, korporatist toplumu organik toplumun güncel biçimi olarak nitelemişti.

⁶ bkz. Kuruç 1993a, 1993b; ayrıca Boratav 1982, Tekeli ve İlkin 1982.

okunduğunda, DP'nin iktidara gelişi, tepeden inmecî geleneğin piyasa lehine reddedilmesi anlamında, çevrenin merkezin tiranlığına karşı zaferi olarak kutlanacaktır (bkz. Birtek 1985; Keyder 1988; Mardin 1978; Sunar 1985). Çok-partili yönetime geçiş, adeta, devleti 'ulvî bir varlık' olarak kavrayan gelenekten kopuşun simgesi olacaktır.

Çok partili yaşama geçişin merkez-çevre çatışması temelinde kavranması çarpıcı bir biçimde indirgemeci/araçsal bir devlet-sınıf kavramsallaştırılmasıyla pekiştirilerek, DP'nin iktidara gelişi burjuvazinin devletin vesayetine meydan okuması olarak değerlendirilecektir (bkz. Keyder 1979; Schick ve Tonak 1981). Böylece, piyasanın devletten özerkleşmesiyle, 1940'lardan itibaren burjuvazinin devlete karşı kendi bağımsız kimliğini kurmaya karar verme noktasına gelmesi arasında doğrudan bir ilişki kurulması dikkat çekicidir. Bu, aynı zamanda değişim dinamiklerinin devlete dışsal olduğu yeni bir dönemin başlangıcını ifade edecektir. Ne var ki, devletçi-kurumsalcı bakış açısının vurgusu bir kez daha popülist liderlerin patronaj ilişkilerini sürdürmelerine bağlı olarak, merkezin çevre üstündeki egemenliğinin devamındadır (bkz. Sunar 1985). Çevrenin muzaffer güçlerinin özerk (olarak oluşturulmuş) örgütsel yapılardan mahrum bırakılmaları, patrimoniyal bir geleneğin tezahürü olarak yorumlanınca, değişim dinamiklerini devletin dışında görmek imkansızlaşacaktır. Tanımlayıcı özellikleri patrimoniyalizm ve popülizm olan bir siyasal yapının, sivil toplum oluşumunun gecikmesinden sorumlu tutulmakla birlikte, piyasa ekonomisinin kurulmasına ve sürdürülmesine engel olarak görülmemesi çarpıcıdır (bkz. Buğra 1994:238; Keyder 1988).

Hegemonya sorunsalı açısından ise, tek parti dönemine yönelik suçlama, etatist hegemonya projesinin bütüncül devlet hedefine ulaşmadaki başarısızlığının ifadesi olarak görülebilir. Başka bir deyişle, siyasal kadrolarla halk kitleleri arasındaki kopukluk, etatist projenin Gramsci'nin terimleriyle bir *pasif devrim* olarak nitelenebileceğini ortaya koyar. Demokrat Parti'nin anti-elitist ve anti-etatist söyleminin ise, devletle bağını koparmak gibi bir çabası olmayan burjuvazinin liderliği altında, farklı tükel çıkarları bağlantılandırmak amacıyla olan yeni bir hegemonya projesinin gelişiminde işlevsel olduğu kuşkusuzdur. Devletçi-kurumsalcı perspektifin aksine, bu olguyu yeni bir tarihsel blok oluşturma girişimi olarak kavramak toplumsal gerçekliklerin anlaşılması ve değişim dinamiklerinin ortaya konması için daha sağlam bir zemin sağlayacaktır. Böylelikle, devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkinin bir dışsallık olarak görülmesi yerine, burjuvazinin oluşumunun ancak "devlet yoluyla ve devlet içinde" olabileceğinin bilincine varılmasının yolu açılmış olacaktır (bkz. Buci-Glucksmann 1979:212).

Vurgulanması gereken diğer bir nokta da tek parti yönetiminden çok partili parlamenter sisteme geçişin, devletçi-kurumsalcı bakışın iddia ettiği gibi bir

kopuşu değil, devlet/toplum ilişkileri bağlamında bir devamlılığı simgelediğidir. Çünkü, 1950'deki iktidar değişikliği, ne iktidar bloğu içinde ne de bu blok ve kitleler arasındaki sınıf güçlerinin dengesinde bir değişiklik içermiyordu. Söz konusu rejim değişikliğinin merkez-çevre ve benzeri sorunsallar çerçevesinde gereğinden fazla abartılması, cumhuriyetin kuruluşundan beri hüküm süren otoriter devlet biçiminin, aynen devam ettiği gerçeğini örtbas etmektedir (bkz. Karpat 1959:315). Bu anlamda, çok partili sisteme geçiş, sınıfsal güç dengelerinde hiçbir değişiklik içermeyen bir değişim projesi olarak, değişen koşullarda "pasif devrim" stratejisinin yeni bir uygulamasıdır.⁷ Bu bağlamda, hükmedilen sınıfların kendi ekonomik ve siyasal örgütlenmelerini kurmaktan mahrum bırakılmalarında devletin merkezi bir rol oynamaya devam etmesi etatist ve anti-etatist hegemonya projelerinin ortak paydasıdır.

1950'de hükümetin seçim yoluyla değişimi, Türkiye'de sınıf güçlerinin dengesinde bir değişiklik yaratmadıysa da, 27 Mayıs 1960 asker müdahalesi, söz konusu güçler dengesindeki bir değişim bağlamında, devlet ve (sivil) toplum ilişkisinin yeniden yapılandırılmasına zemin hazırladı. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez, demokratik bir devlet biçimi umudunu gerçek bir olasılık haline getiren çok partili sisteme geçiş değil, askeri bir darbe oldu. Darbeden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasası, bazı sınırlar dahilinde de olsa, iktidar bloku dışında kalan toplumsal kesimlerin ekonomik ve siyasal örgütlenmelerine zemin hazırlayacaktı. Ancak, daha demokratik bir devlet biçiminin oluşması, burjuvazi açısından yeni bir hegemonyanın habercisi olmadığı gibi, iktidar bloku ile kitleler arasındaki ilişkinin de pasif devrim olarak nitelenmesini güçleştiriyordu. Çünkü, daha demokratik bir çerçevenin kurulması, iktidar bloğu dışındaki toplumsal kesimlerin, özellikle de sendikal naklarına kavuşan kentli sanayi işçilerinin sınıfsal çıkarlarını giderek daha etkin bir biçimde savunmaya başlamasıyla, toplumun genelinin benimseyeceği türden projelerin burjuvazi tarafından kolaylıkla benimsenmesinin sınırlarını ortaya koymuştur.

Türkiye burjuvazisinin demokratik çerçeveye uyum sürecinde sıkıntılar yaşaması, ilk bakışta, 1960'lara ilişkin yapılan ekonomik temelli değerlendirmeler göz önüne alındığında, şaşırtıcı bulunabilir. Zira, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kapitalist gelişmenin belirleyici özelliği olduğu 1960'lı yıllarda, iç pazarın genişlemesinden faydalanan tüm sosyo-ekonomik grupların lehine sonuçlar doğurması, benzer birçok azgelişmiş ülkede de olduğu gibi gözlenebilir bir olguydu (bkz. Boratav, 1983; Keyder,

⁷ Etatist proje, 'yukandan pasif devrim', DP'nin projesi ise anti-devletçi söylem halkın eski rejime karşı düşmanlığını kıskırttığı ölçüde, 'aşağıdan pasif devrim' olarak tanımlanabilir. (Böyle bir ayrım için bkz. Hall 1980:182).

1988:214; Öniş, 1995:35). Dolayısıyla, 'popülist' bölüşüm politikaları temelinde bütünleştirilecek bir pazarın oluşumunun, 'bütüncül bir siyasi öznenin' oluşumunda da işlevsel olması beklenebilirdi. Bu, aynı zamanda, Türkiye burjuvazisinin kısa dönemli çıkarlarından taviz verme gereksinimi duymadan hegemonyasını oluşturabilmesi anlamına gelecekti. Ne var ki, 1960'lı yıllar, böyle bir hegemonyanın kurulmasına değil, sınıf mücadelelerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak, 1970'lerin sonlarında daha da netleşecek bir hegemonya bunalımının tohumlarının atılmasına tanıklık edecektir.

Öte yandan, 1980 öncesindeki bunalımı, bir hegemonya bunalımı olarak görmeseler de burjuvazinin, hegemonya kurmaktaki başarısızlığını, liberal burjuva değerleri Türk toplumunun benimsediği değerler haline getirmeyi başaramayışına bağlamak son dönem çalışmalarında gözlenen bir eğilimdir (bkz. Keyder, 1987:147). Bir sınıf olarak burjuvazinin gelişiminin kendi 'etos'unun, kültürünün ve değer sisteminin gelişimine bağlı olduğu inancı, genel olarak devlet geleneği yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'yi Batılı kapitalist toplumlarla karşılaştıran çalışmalarda da gözlenebilir (bkz. Heper 1976; Mardin 1977).

Ne var ki, iktidarın sınıfsal niteliğinin görünmez kılınması demek olan hegemonyanın kurulması için burjuvazinin *sadece belirli bir* değerler kümesini benimsemesi ve/veya bu değerlerin topluma benimsettirilmesi bir zorunluluk değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, organik bir toplum kurma amacını güden devletçi proje, bireyciliği yüceltmeyen, onu izleyen DP'nin devletçilik karşıtı söylemi ise, aynı değerleri yücelten özgül çabalar idi. Üstelik, DP bunu yaparken otoriter bir devlet biçiminin sınırları içinde mevcut olan cılız demokratik hakların kullanımına dahi tahammülsüzdü. Bu yüzden, Türkiye burjuvazisinin hegemonik bir sınıf olamayışını, devlete olan bağımlılığına değil, toplumsal düzeni değiştirmeyi amaçlayan bir işçi sınıfının oluşmasına olan tahammülsüzlüğüne bağlı olarak açıklamak daha gerçekçi olacaktır. Hegemonya, her uğrağında yeniden kurgulanmayı gerektiren meşakkatli bir süreç olduğundan, kuruluşu ve sürdürülüşü, hem değerlerin yeniden tanımlanmasını hem de işçi sınıfının haklarının *bir şekilde* - demokratik ve/veya korporatist - temsiline kabulünü gerektirir (bkz. Gray, 1977). Halbuki, Türkiye burjuvazisinin, 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra bile, işçi sınıfına grev ve toplu sözleşme hakkı tanıyan ve onların kendilerini bir sınıf olarak ifade etmesine temel hazırlayan yasal çerçevenin geçerliğini kabul etme konusunda kaygıları olacaktı. Bu nedenle, 1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı yaklaşık 20 yıllık süre, görece bir refah ve ekonomik büyüme dönemi olmasına karşın, "sürgit" bir sınıf çatışmasının yaşandığı bir dönem haline gelmişti.

Bu bağlamda, 1961 Anayasasının bir başka özelliğinin altını çizmekte yarar

var. Yürütme gücü olmayan Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasının anayasa gereği haline gelmesiyle, sadece ekonomik gelişme için planlamanın vazgeçilmez önemde olduğu vurgulanmakla kalınmamış; aynı zamanda planlama ya da planlı kalkınma, yeni bir hegemonya stratejisi girişiminin simgesel bir ifadesi olmuştur. Planlamanın, kıt kaynakların, dönemin başbakanlarının kullandıkları ifadeyle, 'memleket hayrına, akılcı kullanımı için gerekli bir araç olarak tanınlanması bunun somut bir kanıtıdır.⁸ Devletçilik döneminden farklı olarak, planlama, toplumun organik bütünlüğünü kurmaya yönelik bir araç olarak görülme de, "yoksul sınıfların" yaşam koşullarının iyileştirilmesinde işlevsel olacağı beklentisinin, en azından, o yıllarda DPT'de sorumluluk yüklenen planlıların önemli bir kısmında olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Aytür 1971:31; Sönmez, 1967:38; Uras, 1968:3). Böylece, planlama hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal adaletin gerçekleştirilmesinde başat bir rol oynadığı ölçüde, yeni bir siyasi uzlaşmanın koşullarını yaratılmasında da işlevsel olacaktı. Diğer bir deyişle, planlama farklı toplumsal kesimlerin rızası temelinde işlevsel olacak bir hegemonya aygıtı olarak, yeni bir demokratik düzenin belkemiğini oluşturacaktı.

Ne var ki, 'genel irade'nin ifadesi olacak bir ulusal plan anlayışı, demokratik örgütlenmesi için yasal araçlara sahip olacak halkın etkin rızasını elde etmek için gayet uygun görünse de, Türkiye burjuvazisi ve onun siyasi temsilcilerinden bazılarının, başlangıçta planlı bir ekonomi konusunda endişeli oldukları anlaşıyordu. Kendi sözcülerinin ifadesiyle, "1960'tan beri özel teşebbüs, CHP'nin ve Hükümet yetkililerinin tekrar daha *devletçi* karakter taşıyan bir ekonomi politikasına dönmek ve özel teşebbüse karşı ayırıcı bir muamele eğilimini endişe ile karşılamıştır."⁹ Planın finansmanında, özellikle dış kaynak sağlamada karşılaşılan zorluklar, ithalata bağımlılığı artarak süren ekonomide dar boğazlar yarattığı ölçüde, iş çevrelerinde, "planın yeni bir bürokrasi engelinden başka bir şey olmadığı" anlayışı kuvvetlenmeye başlamıştır" (Aytür 1971:33).

Türkiye burjuvazisinin bu planlama karşıtı tutumu, devlet geleneği anlayışına uygun biçimde, merkez ve çevre arasındaki ilişkinin uzlaşmacı değil çatışmacı nitelikte olduğunun kanıtı olarak değerlendirilmiştir (bkz. Milor, 1989: 157; Öniş, 1992). Ancak, kalkınma planlarının, kamu sektörünü ve özel sektörü bir karşıtlık ilişkisinden ziyade birbirini tamamlar şekilde değerlendirdiği unutulmamalıdır. (Barkey, 1990:66; Kepenek, 1984:160-161). Ayrıca, Birinci Beşyıllık Kalkınma Planı'nın (1962-1967) öngördüğü sanayileşme

⁸ Bkz. Başbakan İsmet İnönü'nün Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na yazdığı Önsöz; ve Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün "Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme" konulu konferansı açış konuşması, Ağustos 1965, ESEKH 1965.

⁹ "Türkiye'nin Milli Ekonomi Politikası", ESEKH 1965, s.63.

stratejisinin burjuvazinin çıkarlarına aykırı görüldüğünü ileri sürmek de mümkün değildi. Planlı ekonomik kalkınmaya ilişkin kuşuklar, planlamanın mevcut toplumsal düzeni zayıflatmak için kullanılabileceği kaygısından kaynaklanmaktaydı (bkz. Öngüt, 1967:162; TOBB, 1966:47). Başka türlü söylersek, planlama fikrine mesafeli yaklaşılmasının nedeni, bir karşı-hegemonya stratejisinin oluşturulmasına katkıda bulunabileceği düşüncesi idi. Ne var ki, o günkü koşullarda, kapitalist düzene karşı tehdidin, emekten değil, devlet gücünü elinde bulunduranlardan kaynaklandığına inanıldığı için, bu devlet projesinin taraftarları olarak, özel sermaye birikimini engellemeye kararlı olduğu düşünülen bir grup bürokrat görülyordu.

Planlamanın, sermaye birikimi olanaklarını artırmak üzere belirli bir devlet müdahalesi biçimi olarak görülmesi, Türk siyasetine yabancı değilse de, 1950'ler deneyimi planlama fikrinin tartışılmasına yeni boyutlar getirmiş görünmekteydi. En önemlisi, DP hükümeti hegemonya stratejisinin temel ögesi olan kendini devletçi mirastan ayırmak amacına yönelik olarak planlamaya şiddetle karşı çıkmışsa da, 'keyfi ve plansız yönetim'e son vermek, planlamayı 1960'ların başlarında bir araya getirilen yeni bir hegemonya stratejisinin bir parçası olarak yeniden gündeme getirme çabasının önemli bir bileşeni oldu. İlginç olan, Türk iş alanının gerek tek parti döneminin son yılları, gerekse 1950'li yıllarda, siyasi iktidarlardan ekonominin yönetimine ilişkin konularda, seçilmiş temsilcilerinin katılacağı karar organlarının oluşturulması yönünde taleplerde bulunmasıydı.

1940'lı yıllarda İstanbul Tüccar Derneği'ni kurarak bu tür talepleri dile getiren Ahmet Hamdi Başar'ın 27 Mayıs 1960 sonrasında da tekrarladığı gibi, *"mesleki örgütlerle ve halk örgütleriyle demokratik bir biçimde işbirliği yaparak ve devletin sorumluluklarını ve otoritesini halkın egemenliğiyle uyum içerisinde tanımlayarak toplumsal hayatı düzenleyecek planlama organlarına ihtiyaç vardır."*¹⁰ İsmet İnönü'nün 1960 sonrası koalisyon iktidarlarının başbakanı olarak, benzer özelemleri paylaştığını ve özellikle de planlamanın hem çatışan çıkarlar arasında kayda değer uzlaşmalar sağlamak hem de devlet iktidarının keyfi kullanılması olasılıklarını azaltmak için gereken çerçeveyi sağladığını vurgulaması dikkate değerdir.¹¹

Teorik olarak, o yıllarda, planlı ekonomi kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için gerekli görülsede, tek tek kapitalistlerin ve/veya siyasetçilerin dar çıkarlarına aykırı uygulamaları gündeme getirdiği ölçüde tepki görecekti (bkz. Milor, 1990). Örneğin, askeri rejim tarafından yaygın vergi kaçığını

¹⁰ A.H.Başar'ın *Baş Dnyası* Nisan 1962 çıkan, 'Kalkınma Prensiplerimiz' başlıklı yazısından aktaran K.Karpat 1963, s. 339-342. Karpat'ın belirttiğine göre, Başar'ın hazırladığı söz konusu metin, 'sanayi ve ticaret odalarına gönderilmiş ve onlar tarafından da benimsenmişti'.

¹¹ Bkz. Başbakan İsmet İnönü'nün Birinci Kalkınma Planı'na yazdığı Önsöz.

önlemek amacıyla yıllık zorunlu servet bildirimi uygulamasının getirilmesi ve vergi reformuna yönelik çeşitli başarısız denemeler de mülk sahibi grupların hissettiği güvensizliği arttıracaktı. Böylelikle, tek parti döneminden beri birçok kez dile getirilen özel sektörün bekasının tehlikede olduğu klişesi bir kez daha dönemin siyasal tartışmalarının belirleyici unsurlarından biri olacaktı (bkz. Kırac, 1995:157; TOBB, 1966: 47-48). Bu klişenin işaret ettiği kaygılar öne çıktıkça, Türkiye burjuvazisinin toplumsal adaletle vurgu yapan bir hegemonya stratejisine sıcak bakması mümkün olmayacaktı. Ancak önceki dönemle aradaki fark, Türkiye burjuvazisinin sadece devlet iktidarını elinde bulunduranları değil, işçi sınıfını da kendi varlığına yönelik potansiyel bir tehdit olarak görmeye başlamasıydı.

Aynı zamanda, bu türden kaygılar aynı sınıfın kurucu ögeleri arasında bir siyasal bilincin ilk tohumlarını atmıştı. Bu yeni aşamanın başlangıcı olarak, 1963'te Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde ilk kez grev ve lokavtı yasal hak olarak tanıyan, ve toplu iş sözleşme hakkının kullanılmasını düzenleyen 274 ve 275 sayılı yasaların çıkmasından önce Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK), kurulması görülebilir (bkz. Esin 1974). Burjuvazinin siyasal mücadele içindeki rolünün giderek daha belirginleşmesi ise 1971'de Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) kurulmasından sonra hız kazanacaktır. 1970'li yıllar boyunca giderek ağırlaşan siyasal ve ekonomik bunalım koşullarında, Türkiye burjuvazisi açıktan sınıf örgütü niteliğinde örgütlenmeleri kurmakta ve geliştirmekte tereddüt etmeyecektir. Burjuvazinin farklı nitelikteki örgütlenmelerini aynı çatı altında toplamayı amaçlayan Türk Hür Teşebbüs Konseyi'nin yanı sıra, TİSK'e bağlı Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) da bu dönemde öne çıkan sınıf mücadelesi araçlarıdır.

Kamu sektörüyle özel sektörün birbirlerini karma ekonomi modeli çerçevesinde tamamlayıcı roller oynamalarını öngören bir anlayış, planlı dönem öncesinde ve sonrasında Türkiye'de sağ iktidarların benimsediği bir yaklaşım olmuştur. Burjuvazinin, planlamadan ürken tavrına paralel olarak 1961 sonrası dönemde Adalet Partisi (AP)'de 'plan değil pılav isteriz' söylemiyle sermaye birikimi ve ekonomik büyüme için yönlendirici de olsa bir planlama anlayışının kabul edilemez olduğunu ilan ederek siyasal yaşamına başlamıştı. Ancak, 1965'te iktidara geldikten sonra, Süleyman Demirel, 'hür teşebbüs'ün gelişmesi için planlama örgüt ve mekanizmalarının kullanılmasında bir sakınca görmeyecektir. Aslında, dönemin batı kapitalist ülkelerindeki *yol gösterici* planlama anlayışına uygun olan bu tavrı, AP hükümeti planlamanın etatist geçmişle bağını kopararak savunmak çabasıydı. Programına bakılacak olursa AP, planlamayı ekonominin akla uygun biçimde idare edilmesi için gerekli bir araç olarak görmekle kalmadı, aynı zamanda devlet ve birey arasında inşa edilecek ve daha önceleri devletçilik karşıtı bir perspektiften bakıldığında sorunlu gözüken bir

uzlaşmanın asli ögesi olarak yeniden biçimlendirdi. Bir anlamda bu, iş aleminin korku ve kaygılarını ortadan kaldırarak yeni dönemin hegemonya projesini hayata geçirme çabasıydı.

Ne var ki, burjuvazinin planlı kalkınma modeli çerçevesinde çeşitli olanaklardan yararlandırılmasına rağmen plan hedefleriyle özel şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımlar arasında ciddi farklar gözlenmekteydi. Sermaye kesimlerinin bazı temsilcileri bunu planın özel teşebbüsü disipline edici işlevinin olmayışına bağlamışlardır (ESO 1981:277; Kırac 1995:169). Bu iş çevrelerinin kendi çıkarlarına öncelik vermekten vazgeçmeye, Gramsci'nin kavramlarıyla, '*ekonomik korporatif uğraklarını*' aşmaya, niyetlerinin olmadığının, bizzat kendi temsilcileri tarafından kabul edilmesidir.

1960'larda fazla su yüzüne çıkmayan çatışmalar, 1970'lerde daha açık bir hal aldıkça ve sendikalar üyelerinin çıkarlarını daha etkili bir biçimde savundukça, 'hür teşebbüs hürriyeti'ni sağlamak amacıyla, siyasal düzenin yeniden yapılandırılmasına yönelik arayışlar başlayacaktı. İlk önce, 16-17 Haziran 1970 olayları, Ağustos 1970 istikrar programı ve 12 Mart müdahalesinin ertesinde, tarihsel bloğu bilinen araçlarla yeniden inşa etmek için çaba harcanacak, Üçüncü Plan kalkınma planlarının hegemonya aracı olarak işlev görebileceği inancını yineleyecekti. Üçüncü Planda benimsenen 'yeni strateji', sanayileşme ve toplumsal adaletten oluşan ikili hedefe erişilmesi amacıyla 'kısa vadede ciddi ve düzenli fedakarlıklarda' bulunma çağrısı yaparken, aynı zamanda yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlamaktaydı. Plan yazarlarına göre, bu fedakarlıkların yapılması, 'ulusal ve kültürel entegrasyon ve toplumsal dayanışma'nın gerçekleştirilmesi için elzemdi (SPO 1973). Ancak, 1970'li yıllar boyunca, kötüleşen ekonomik durum, planlamanın böyle bir hegemonik işlev görmesine olanak tanımayacaktı. Özellikle, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının artması sonucu, plan ekonomiyi yönlendirme işlevini tamamen yitirecekti. Neticede, yeni bir tarihsel blok inşa etmek için, yeni bir hegemonya aracına gereksinim duyulacaktı.

Hem büyük sermaye gruplarının örgütü olan TÜSİAD'ın 1979'dan itibaren, hem de 1980 sonrasının askeri ve sivil hükümetlerinin, serbest piyasa/açık ekonomi söylemini benimsemelerinin arkasında yatan neden buydu. 1970'lerin giderek bir hegemonya krizine dönüşen ekonomik ve siyasal bunalım koşullarında, burjuvazinin siyasal ve ideolojik hegemonyasını yeniden kurulması gündemin acil sorunuydu. Piyasa ekonomisi söyleminin, hem Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminde, hem de devlet-ekonomi ilişkilerinde kökten bir değişimi ifade ettiği ölçüde, bu soruna bir çözüm getirebileceği beklenebilirdi. Bu açıdan, 1980'lerde kapitalist dünyanın pek çok yerinde gözlenebilen örneklerle paralel olarak, 'piyasa' bir hegemonya stratejisi olarak tanımlanabilir. Nitekim, Yeni Sağ

düşüncenin dünya çapındaki yükselişi, tam da Gramsci'nin tanımladığı anlamda, söylem ve politika üzerinde oluşturduğu bir hegemonya olarak tanımlanıp alkışlanmaktaydı. Anglo-Sakson dünyasının önde gelen kuramcılarınca (Gray, 1990: 87). Ancak, Türkiye bağlamında, bu aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin 1961 rejimi sürecinde kronikleşen beka kaygısına son vermeyi amaçlayan bir stratejinin de parçasıydı.

1980'lerin en çarpıcı değişimlerinden biri, en azından söylem düzeyinde, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin, kendi içinde bir amaç olarak düşünülmesiydi (Yalman, 1985). Böylece girilen uyum çabasının Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini içerdiği söylenecekti, ne var ki asıl söz konusu olan bütünleşme biçiminin değişmesiydi (bkz. Ebiri, 1980). Dünya ekonomisiyle bütünleşmeye yapılan yeni vurguya paralel olarak 1980'lerin karakteristik özelliklerinden biri tüm 'bağımlı kalkınma' eleştirilerinin kısa zamanda unutulacak olmasıydı. Bu, Dünya Bankası ve IMF'nin ekonomik politikaların belirlenmesi sürecine gitgide daha fazla doğrudan dahil olduğu bir dönemde şaşırtıcı değildir. Dahası, bu tür bir duhul artık ulusal egemenlik ilkelerinin ihlali olarak görülmeyecekti. Aslında, durumun geçmiş yirmi yıl boyunca ekonomik ve siyasal bağımsızlığın birbirinden ayrılamaz olduğu fikrini savunan 'solcu aydınlar'ın aleyhine çevrilmesi, 1980'lerin Yeni Sağ esinli hükümetlerinin kayda değer bir zaferi olarak övülecekti.¹² Aynı şekilde, dönemin başbakanı planlamanın işlevini itaatkar bir biçimde, yalnızca bir 'serbest piyasa sistemi'nin tesisini teşvik etmek olarak tanımlayacaktır.

Dahası, bu haliyle yapısal uyum, bütünleşme biçiminde gerçekleşecek ve aralıklarla çıkan döviz krizlerine bir son verecek olan bir değişmeye değil, esasen halkın rızasının kazanmak için kullanılacak olan ithal tüketim maddelerinin yaygınlığının gösterdiği üzere, aynı zamanda yeni bir 'yaşama biçimi'ne de işaret edecekti.¹³ Bu anlamda, yapısal uyum ve yapısal değişim, alternatif hegemonya projelerince eklemlenecek, zıt değilse bile alternatif temalar olarak görünüyordu. Zira sanayileşme, çeşitli kısmi çıkarları ortak bir çıkara eklemlenme sorununu çözmek amacıyla 1980 öncesi dönemin hegemonya stratejilerinin kritik bir ögesi iken, açıktır ki dünya ekonomisiyle bütünleşmenin kendi başına bir amaç olarak algılanması da yapısal uyuma 1980 sonrası dönemin yeni hegemonya stratejisi içerisinde benzer bir rol atfedecekti. Bu strateji 1990'larda globalleşme söylemiyle birlikte doruk noktasına ulaşacaktı. Tam da 1950'lerin devletçilik karşıtı söyleminin halkın bir önceki rejime karşı gizli düşmanlığına ön ayak olmak için kullanılması gibi, 1980 sonrası yapısal uyum söylemi de, zamanın kifayetsiz

¹² Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile röportaj, *Türkiye Günlüğü*, No.19, Yaz 1992.

¹³ Bkz. Ali Koçman (TÜSİAD Başkanı), *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Kasım 1985.

hükümetlerince uygulandığı iddia edilen ithalat kısıtlamalarının yol açtığı sınai girdiler ve tüketim maddelerindeki kıtlığın görüldüğü 1970'lerin sonlarıyla 1980'ler arasındaki tezaadın altını çizmek için kullanılacaktı. İlginçtir ki bu söylemsel kayma 1980 askeri darbesi sonrası yaşanan devlet ve siyasal rejim biçimi değişikliği dolayısıyla Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üye olma umutlarının hiç olmadığı kadar zayıf görüldüğü bir zamanda gerçekleşmekteydi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 1980'den bu yana yapısal uyum deneyiminin, piyasa söyleminin doğrularının otoriter bir devlet biçimi altında, mutlak doğrular olarak yüceltilmesi ile birlikte, yeni bir hegemonya projesi olarak nitelenmesi gereken bir boyutu olduğunu da belirtmek doğru olacaktır. Bu açıdan, piyasa söyleminin, kitlelerin depolitizasyon sürecinin çok önemli bir unsuru olmasının yanı sıra, toplumun genelinde etkinlik kazandığı ölçüde toplumsal gerçekliklerin belirleyicisi, bu anlamda yeni bir tarihsel blokun inşasında işlevsel olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, burjuvazinin 1970'li yıllardaki hegemonya bunalımını aşmasında piyasa söyleminin rolü yadsınamaz. Bugüne gelince, bu söylemin ve aldığı yeni biçimlerin, en azından neoliberal anlayışın gerekli gördüğü yapısal dönüşümler temelinde gerçekleşen dünya ekonomisi ile yeni bürünleşme sürecinde karşılaşılan krizlerin olağan karşılanmasına zemin hazırlayarak, bunların hegemonya bunalımına dönüşmemesinde kritik bir rol oynadığına ve de oynamaya devam ettiğine kuşku yoktur.

Kaynakça

- Akat, A.S. (1983) *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İstanbul: İletişim
- Avcioğlu, D. (1969) *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara : Bilgi.
- Aytür, M. (1971) *Türk İktisat Tarihi 1923-1968*, Teksir.
- Barkey, H. (1990) *The State and the Industrialisation Crisis*, Westview Press.
- Başar, A. H. (1945) *Atatürk'le Üç Ay*, Ankara: AITIA
- Bianchi, R. (1984) *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton University Press.
- Birtek, F. (1985) "The Rise and Fall of Etatism in Turkey, 1932-1950", *Review*, 8(3)
- Boratav, K. (1983) "Türkiye'de Popülizm 1962-1976" *Yapıt*, 1
- Buci-Glucksmann, C. (1980) *Gramsci and the State*, London: Lawrence & Wishart.
- Buğra, A. (1994) *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*, State University of New York Press.
- Ebiri, K. (1980) "Turkish Apertura", *METU Studies in Development*, 7 (3-4)
- ESEKH (1965) *Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti (ESEKH).
- Esin, P. (1974) *Türkiye'de İşveren Sendikacılığı*, AÜ, SBF.
- ESO (1981) *Eskişehir Sanayi Odasının On Yılı ve Mümtaz Zeytinoğlu*, İstanbul Eskişehir Sanayi Odası Yayını, No.18.
- Golding, S. (1992) *Gramsci's Democratic Theory: Contributions to a Post-Liberal Democracy*, University of Toronto Press.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart.
- Gray, J. (1990) "Conservatism, Individualism and the Political Thought of the New Right", Clark, J. (der.), *Ideas and Politics in Modern Britain*, Macmillan.
- Gray, R. (1977) "Bourgeois Hegemony in Victorian Britain" Bloomfield, J.(der.), *Class, Hegemony and Party*, London: Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1990) "Popular Democratic vs Authoritarian Populism" Hunt, A. (der.), *Marxism and Democracy*, London: Lawrence & Wishart.
- Heper, M. (1976) "Political Modernisation as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and a 'Historical Bureaucratic Empire Tradition", *International Journal of Middle East Studies*, 7.
- Heper, M. (1985) *The State Tradition in Turkey*, Walkington-England: Eothen.
- İnsel, A. (1990) *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: İletişim.
- Karpat, K. (1959) *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press.
- Karpat, K. (der.) (1963) *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, Praeger.
- Kepenek, Y. (1984) *Türkiye Ekonomisi*, Ankara.
- Keyder, Ç. (1979) "The Political Economy of Turkish Democracy", *New Left Review*, 115.
- Keyder, Ç. (1987) *State and Class in Turkey*, London: Verso.

- Keyder, Ç. (1988) "Class and State in the Transformation of Modern Turkey", Halliday, H.Alavi (der.), *State and Ideology in the Middle East and Pakistan*, Monthly Review Press.
- Kıraç, C. (1995) *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, İstanbul: Milliyet.
- Kuruç, B. (1987) *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara: Bilgi.
- Kuruç, B. (der) (1993a) *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 2 (1933-1935), Ankara:A.Ü, SBF.
- Kuruç, B. (1993b) "Sunuş" Kuruç, B. (der.) *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 2 (1933-1935) içinde.
- Mardin, Ş. (1977) "Religion in Modern Turkey", *International Social Science Journal*, 29.
- Mardin, Ş. (1978) "Youth and Violence in Turkey", *Archives Europeennes de Sociologie*, 19.
- Marx, K. (1843) : "Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law", *Marx & Engels, Collected Works*, Vol.3, Progress,1975.
- Milor, V. (1989) : "A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In", *PhD. Dissertation*, University of California, Berkeley.
- Milor, V. (1990) : "The Genesis of Planning in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 4.
- Öngüt, İ. (1967) "The Private Sector in the Five Year Plan", İlkin, S ve İnanç,E. (der.), *Planning in Turkey*, Ankara : METU.
- Öniş, Z. (1992a) "The East Asian Model Development and the Turkish Case : A Comparative Analysis", *METU Studies in Development*, 19 (4).
- Öniş, Z. (1995) "International Context, Income Distribution and the State Power in Late Industrialisation: Turkey and South Korea in Comparative Perspective", *New Perspectives on Turkey*, 13.
- Schick, I ve Tonak, A. (1981) "The Political Economy of Quicksand: International Finance and The Foreign Debt Dimension of Turkey's Economic Crisis", *Insurgent Sociologist*, 10 (3).
- SPO (1973) *New Strategy 1973-1995*, Ankara: Prime Ministry, Republic of Turkey.
- Sönmez, A. (1967) " The Re-Emergence of the Idea of Planning and the Scope and the Targets of the 1963-1967 Plan" in İlkin,S ve İnanç,E. (der.), *Planning in Turkey*, Ankara: METU.
- Sunar, İ. (1985) "Demokrat Parti ve Popülizm" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8.
- Tekeli, İ ve İlkin,S. (1977) *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ.
- Tekeli, İ ve İlkin,S. (1982) *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ.
- Timur, T. (1968) *Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, A.Ü., SBF.
- Turner, B. (1978) *Marx and the End of Orientalism*, London: Allen & Unwin.
- TOBB (1966) *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.
- Uras, G. (1968) *Sanayiciler İçin Teşvik Tedbirleri*, İstanbul: ISOD.
- Yalman, G. (1985) "24 Ocak Kararları ve Türkiye'nin 'Batı ile Bütünleşme'si", *İktisat*, Ocak.